

مجتمع آموزش عالی بنت الهدی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه خانواده

رشوه غیر قضائی از منظر اهل بیت علیهم السلام

استاد راهنما

دکتر خالد غفوری الحسنی

طلبه

صدیقه محقق

کد تحصیلی

۱۱۵۴۷۱۵

سال تحصیلی

آذر ۱۳۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- مسئولیت مطالب مندرج در این تحقیق پایانی برعهده نویسنده می‌باشد.
- هرگونه استفاده از این تحقیق پایانی با ذکر منبع بلااشکال و نشر آن در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از جامعه المصطفی (ص) العالمیه می‌باشد.

تقدیم

به پیشگاه بزرگ هدایت‌گر انسانیت حضرت محمد ﷺ که در پرتو
وحی آسمانی و هدایت الهی، بشریت را از تاریکی جهل و نادانی، به نور
دانش و معرفت رهنمون شد و خاندان گرامش و جانشینان بحقش من اولهم
علی بن ابیطالب علیه السلام الی خاتمهم حجت بن الحسن العسکری (عج الله تعالی
فرجه الشریف) که با نور ولایت الهی، ادامه حیات حقیقت را پیشوایی
نمودند.

بنام یگانه هستی بخش

تقدیر و تشکر

ستایش خدای را که به انسان حجت‌های باطنی و ظاهری بخشیده و بواسطه پیغمبران و اولیاء و اوصیاء خود (صلوات الله علیهم اجمعین) ما را به سرمنزل مقصود و جایگاه مطلوب راهنمایی و هدایت کرده و راه صلاح و فلاح را برای ما هموار نموده‌اند.

با تقدیر و تشکر از همه خدمتگذاران به اسلام و مسلمین و بخصوص سربازان مخلص امام زمان (عج) که ما را در جهت فهم معارف الهی و دینی یاری نموده، بخصوص استاد ارجمند؛ حجت الاسلام و المسلمین حاج آقای دکتر خالد غفوری الحسنی که با دلسوزی فراوان و راهنماییهای مشفقانه در به ثمر رسیدن این تحقیق سعی فراوان نمودند.

همچنین از مساعدتهای صمیمانه و دلسوزانه مسئولین محترم مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، به ویژه گروه فقه و اصول و بخصوص سرکار خانم برقعی مدیر گروه تقدیر و سپاسگزاری می‌نمایم.

چکیده

موضوع رشوه از زمان‌های خیلی دور در بین جوامع بشری رواج داشته و از عیوب و بلکه بلاهایی است که از دیر زمان دامن‌گیر انسان بوده و هم اکنون نیز با شدت بیشتری ادامه دارد و در بسیاری از کشورها ریشه دوانده و زیان‌های فراوانی را به بار می‌آورد. دین مبین اسلام نیز بر حرمت آن تأکید کرده و این موضوع از صدر اسلام تاکنون مورد توجه ائمه معصومین (علیهم‌السلام) و فقهای اسلام اعم از شیعه و سنی بوده است و در حقوق و قوانین موضوعه ایران نیز به‌طور جدی مورد بحث قرار گرفته است.

از آن‌جایی که فقهاء، در کتب فقهی خود در مورد رشوه مطالب و مباحثی را اختصاص داده‌اند، ولی بیشتر به باب قضاوت پرداخته‌اند و به رشوه غیرقضائی اجمالاً اشاره کرده‌اند و در کتب عصر ما نیز بیشتر از جنبه اجتماعی بررسی شده است و هم‌چنین باید جامعه را نسبت به حکم رشوه در غیرقضاوت و بیان مصادیق آن آگاه کنیم، لذا بیان مصادیق این امر در جامعه بسیار ضروری است، تا بستری مناسبی باشد برای متصدیان امر که به وضع قوانین و مقررات مناسب اقدام کنند و برای کنترل و جلوگیری از دریافت آن در ادارات و نهادهای غیرقضائی چاره‌ای بیندیشند.

رشوه گرچه در اصل در مورد قضاوت به کار رفته، ولی از نظر عرف معنی وسیعی دارد و هرکس پول، هدیه، انعام و بخشش و یا حتی خدمتی را به هر اسم و هر عنوانی از کسی دریافت کند که در مقابل آن حقی را باطل کند یا باطلی را حق نماید؛ به وسیله‌ی ادله‌ی اربعه می‌توان حکم حرمت را به مورد غیرقضاء نیز سرایت داد، در مورد حکم ثانویه رشوه نیز با بررسی قواعد فقهی نظیر قاعده حفظ نظام، قاعده حق الناس و قاعده عدالت اجتماعی به هیچ عنوان حکم حرمت تغییر نمی‌کند، فقط در مورد قاعده‌ی اضطرار استثنائی وجود دارد که در موارد اضطراری، احقاق حق و دفع ظلم می‌توان رشوه پرداخت کرد از حکم حرمت خارج می‌شود.

واژگان کلیدی: رشوه، رشوه غیرقضائی، اقسام رشوه، حکم اولیه رشوه، عناوین عارضی رشوه، حیل‌های شرعی رشوه، هدیه.

فهرست مطالب

صفحه

مقدمه ۱

بخش اول: کلیات و مفاهیم

فصل اول: کلیات ۴

۱-۱-۱ بیان مسأله ۴

۱-۱-۲ پرسشهای پژوهش ۵

۱-۱-۲-۱ سؤال اصلی ۵

۱-۱-۲-۲ سؤالات فرعی ۵

۱-۱-۳ فرضیه های پژوهش ۶

۱-۱-۴ پیشینه بحث ۶

۱-۱-۵ اهمیت و ضرورت پژوهش ۶

۱-۱-۶ روش پژوهش ۷

۱-۱-۷ امتیاز و نوآوری پژوهش ۷

فصل دوم: مفاهیم ۸

۱-۲-۱ مفهوم رشوه ۸

- الف) در منابع لغوی ۸
- ب) از دیدگاه فقهاء ۱۷
- ۱-۲-۱-۱. ارکان رشوه ۲۰
- ج) رشوه از دیدگاه حقوق ۲۲
- ۱-۲-۲. مفهوم حکم ۲۵
- الف) در لغت ۲۵
- ب) مفهوم اصطلاحی از دیدگاه فقهاء ۲۶
- ج) مفهوم حکم از دیدگاه حقوقدانان ۳۰
- ۱-۲-۳. مفهوم قضاوت ۳۱
- الف) در لغت ۳۱
- ب) در اصطلاح فقهاء ۳۴
- ج) قضاء از دیدگاه حقوقدانان ۳۸
- ۱-۲-۱-۲. اقسام رشوه ۳۹
- ۱-۲-۱-۲-۱. رشوه در قضاوت ۳۹
- ۱-۲-۱-۲-۲. رشوه در غیر قضاوت ۴۱
- ۱-۲-۱-۳. مصادیق رشوه ۴۳

نتیجه ۵۳

بخش دوم: حکم رشوه غیرقضایی در فقه اهل بیت (علیهم السلام)

فصل اول: حکم اولیه رشوه غیرقضایی ۵۵

۱-۱-۲. بررسی اقوال فقها ۵۵

۱-۱-۱-۲. نظر شیخ طوسی ۵۶

۱-۱-۲-۲. نظر ابن ادریس حلی ۵۷

۱-۱-۳-۲. میرزا محمد حسن آشتیانی ۵۷

۱-۱-۴-۲. نظر سید محمد کاظم یزدی ۵۹

۱-۱-۵-۲. نظر مرحوم مامقانی ۵۹

۱-۱-۶-۲. نظر آیت الله سید ابوالقاسم خویی ۶۰

۱-۲-۲. ادله حرمت رشوه غیرقضایی ۶۱

۱-۲-۱-۲. قرآن ۶۲

۱-۲-۲-۲. سنت ۷۱

۱-۲-۳-۲. اجماع ۸۴

۱-۲-۴-۲. دلیل عقل ۸۷

۱-۳-۲. حکم اقسام رشوه‌ی غیرقضایی ۸۹

- ۲-۱-۳-۱. حکم رشوه در مقابل عمل حرام در غیرباب قضاوت..... ۹۱
- ۲-۱-۳-۲. حکم رشوه در مقابل عمل مباح در غیرباب قضاوت..... ۹۲
- ۲-۱-۳-۳. حکم رشوه در مقابل کاری که اعم از حلال و حرام است..... ۹۳
- ۲-۱-۲-۵. دلیل دیگری بر حرمت رشوه در غیرباب قضاوت..... ۹۶
- فصل دوم: عناوین عارضی بر رشوه‌ی غیرقضایی..... ۹۸
- ۲-۲-۱. مفهوم شناسی احکام اولیه و ثانویه..... ۹۸
- ۲-۲-۲. اقوال فقها..... ۱۰۰
- ۲-۲-۲-۱. مقام معظم رهبری..... ۱۰۱
- ۲-۲-۲-۲. آیت الله مکارم شیرازی..... ۱۰۳
- ۲-۲-۲-۳. آیت الله سیستانی..... ۱۰۵
- ۲-۲-۲-۳. آیت الله صافی گلپایگانی..... ۱۰۶
- ۲-۲-۲-۴. آیت الله بهجت..... ۱۰۶
- ۲-۲-۲-۵. آیت الله وحید خراسانی..... ۱۰۷
- ۲-۲-۳. تعریف قاعده..... ۱۰۷
- ۲-۲-۳-۱. در لغت..... ۱۰۷
- ۲-۲-۳-۲. در اصطلاح..... ۱۰۸

- ۱۰۹..... ۲-۲-۴. تعریف قاعده‌ی فقهی
- ۱۱۰..... ۲-۲-۵. قاعده‌ی حفظ نظام
- ۱۱۰..... ۲-۲-۵-۱. مفهوم نظام
- ۱۱۶..... ۲-۲-۵-۲. اختلال در نظام با پرداخت رشوه
- ۱۱۸..... نتیجه
- ۱۱۸..... ۲-۲-۶. قاعده‌ی حفظ حق الناس
- ۱۱۹..... ۲-۲-۶-۱. قاعده‌ای قابل فهم
- ۱۲۰..... ۲-۲-۶-۲. محدوده‌ی حق الناس
- ۱۲۲..... ۲-۲-۶-۳. تقسیم حق به حق‌الله و حق‌الناس
- ۱۲۲..... ۲-۲-۶-۴. تقدم حق‌الناس بر حق‌الله
- ۱۲۷..... ۲-۲-۷. قاعده‌ی عدالت اجتماعی
- ۱۲۷..... ۲-۲-۷-۱. تعریف عدالت
- ۱۲۸..... ۲-۲-۷-۲. تعریف عدالت اجتماعی
- ۱۳۰..... ۲-۲-۷-۳. رابطه رشوه و عدالت اجتماعی
- ۱۳۱..... استثناء از رشوه
- ۱۳۱..... ۱-۱. قاعده‌ی ضرورت یا اضطرار

- ۱-۱-۱. اضطرار..... ۱۳۲
- ۱-۱-۲. ریشه‌های اضطرار..... ۱۳۲
- ۱-۱-۳. اضطرار و ضرورت..... ۱۳۳
- ۱-۱-۴. شرایط جریان قاعده..... ۱۳۴
- الف) امتنانی بودن..... ۱۳۴
- ب) متعلق حکم اضطراری باید فعل اختیاری مکلف باشد..... ۱۳۵
- ۱-۱-۵. کاربرد قاعده اضطرار..... ۱۳۶
- ۱-۱-۶. پرداخت رشوه در حال اضطرار..... ۱۴۰
- نتیجه..... ۱۴۶
- فصل سوم: بررسی حیل‌های شرعی رشوه..... ۱۴۷
- ۲-۳-۱. تعریف حیل..... ۱۴۷
- ۲-۳-۱-۱. در لغت..... ۱۴۷
- ۲-۳-۱-۲. در اصطلاح..... ۱۴۸
- ۲-۳-۲. اقسام حیل‌های شرعی..... ۱۴۹
۱. حیل‌ی مباح و مورد اختلاف..... ۱۵۰
۲. حیل‌ی قولی و فعلی..... ۱۵۰

۳. حيله از نظر وسيله و هدف ۱۵۱
- ۲-۳-۳. محدوده‌ی جريان حيله‌های شرعی ۱۵۱
- ۲-۳-۴. حکم حيله‌های شرعی ۱۵۲
- قصده در معامله ۱۵۲
- ۲-۳-۲-۱. معامله‌ی محاباتی ۱۵۵
- ۲-۳-۲-۲. جعاله ۱۶۴
- ادله‌ی قول به تفصيل ۱۷۸
۱. توجیه شیخ انصاری ۱۷۸
- نقد و ارزیابی ۱۷۹
۲. نظر صاحب جواهر ۱۸۰
- ۲-۳-۲-۳. هدیه ۱۸۱
- الف. هدیه‌ی مکافئه (دوستی) ۱۸۴
- ب. هدیه مصانعه (رشوه) ۱۸۵
- ج. هدیه برای خدا ۱۸۶
- ۲-۳-۲-۳-۳. تفاوت هدیه و رشوه ۱۸۶
- ۲-۳-۲-۳-۴. رابطه رشوه و هدیه ۱۸۷

- ۱۸۸.....۵-۳-۲-۳-۲. حکم هدایای قاضی.....
- ۱۸۸..... الف. اعطای هدایای قاضی.....
- ۱۹۱..... ب. دریافت هدیه توسط قاضی.....
- ۱۹۲..... نتیجه.....
- ۱۹۲..... ضمان در رشوه.....
- ۱۹۳..... حکم حاکم آخذ رشوه.....
- ۱۹۴..... نتایج بحث.....
- ۱۹۶..... پیشنهادات.....
- ۱۹۶..... ۱-۱. علل گرایش کارمندان دولت به رشوه خواری.....
- ۱۹۶..... ۱-۱-۱. ضعف ایمان و نبود وجدان دینی.....
- ۱۹۷..... ۱-۱-۲. جهل.....
- ۲۰۱..... ۱-۱-۳. تبعیض و شکاف‌های فاحش اقتصادی.....
- ۲۰۲..... ۱-۱-۴. حرص دنیا.....
- ۲۰۴..... ۱-۱-۵. عدم اعمال مجازات‌ها.....
- ۲۰۴..... ۱-۲. راه‌های مقابله با رشوه‌خواری.....
- ۲۰۵..... ۱-۲-۱. درعرصه فرهنگی.....

فهرست.....

۲۰۷..... ۲-۲-۱. در عرصه اقتصادی

۲۱۰..... ۳-۲-۱. در عرصه گزینش افراد و کارگزاران

۲۱۶..... منابع

مقدمه

یکی از مشکلات و معضلاتی که جوامع بشری را رنج می‌دهد، دریافت رشوه در محاکم قضایی و اداره‌ها است. جامعه‌ای که به پدیده شوم رشوه‌خواری دچار شود، امنیت و آسایش روحی و روانی از آن جامعه برچیده شده و مردم زندگی همراه با فشار، اضطراب، وحشت را پشت سر خواهند گذاشت و همچنین باعث اختلال در نظام حکومتی، تضییع حقوق دیگران و ایجاد تنفر و انزجار در میان افراد جامعه خواهد گردید و هلاکت و بدبختی جامعه‌ها را به دنبال خواهند داشت.

معمولاً در عرف فقها، رشوه تنها در مورد قضاوت و حکم قاضی جریان دارد و اگر هم این کلمه به طور مطلق به کار برود، آن را منصرف به مورد حکم قاضی می‌دانند که رشوه‌گیرنده، خود حاکم یا قاضی خواهد بود. در صورتی که در عرف دیگران و کشورها و ممالک مختلف با مذاهب و ادیان متفاوت، معنای عام و گسترده‌ای دارد که در سراسر نظام اداری و حکومتی، از بالاترین منصب و مقام مملکتی تا پایین ترین درجه، جریان دارد. چه مبالغ هنگفتی که رؤسای جمهور کشورها به صورت غیرقانونی در قبال انجام کاری دریافت می‌کنند و چه مبالغ ناچیزی که جزئی‌ترین عضو نظام، در مقابل انجام کاری دریافت می‌کند، رشوه نام دارد.

ما در این نوشتار سعی نمودیم تا حکم رشوه غیرقضایی از منظر فقه اهل بیت (علیهم‌السلام) را بیان نماییم؛ لذا در فصل اول این پژوهش به کلیات بحث اشاره شده و به تعریف لغاتی چون رشوه، حکم و قضاء، در لغت و اصطلاح، اقسام رشوه و همچنین ارکان رشوه پرداخته شده است. فصل دوم با عنوان حکم اولیه رشوه غیرقضایی است که در ابتدا اقوال فقها از قدیم تا امروز بیان گردیده و سپس به ادله اربعه یعنی کتاب، سنت، عقل و اجماع اشاره شده و با این ادله حرمت رشوه غیرقضایی ثابت گردیده است. فصل سوم با عنوان عناوین عارضی بر رشوه غیرقضایی است که به بیان حکم ثانویه رشوه در ادارات پرداخته

است و در ابتدا اقوال فقها در این زمینه مطرح شده و سپس به ذکر قواعدی چون قاعده حفظ نظام، قاعده حق الناس، قاعده عدالت اجتماعی و قاعده اضطرار پرداخته که با بررسی این قواعد فقط در حالت اضطرار و ضرورت می‌توان رشوه داد.

فصل چهارم با عنوان حیل‌های شرعی در رشوه غیرقضایی است که به بررسی رشوه در ضمن عقود دیگر همچون معامله محاباتی، جعاله و هدیه پرداخته است.

در انتها نتیجه‌گیری از تحقیق و بیان راهکارهایی برای جلوگیری از رشوه در ادارات مطرح شده و آسیب‌ها و زیان‌هایی که این بلای عظیم در اجتماع و ادارات به بار می‌آورد، اشاره شده است.

بخش اول

کلیات و مفاهیم

فصل اول: کلیات

۱-۱-۱. بیان مسأله

رشوه واژه‌ای متعارف در ذهن مردم است که از نظر عرف به پرداخت مال یا انجام خدمتی می‌گویند که شخص رشوه‌دهنده، برای انجام مقصود خود که بر خلاف حق باشد، به رشوه‌گیرنده می‌دهد، تا به نفع او اقدام کند و از منظر حقوقدانان و بلکه از نظر مردم از نشانه‌های فساد اداری و یک امر ناپسند محسوب می‌شود.

از جمله مطالبی که فقهاء در کتب فقهی خود مطرح می‌کنند، موضوع رشوه می‌باشد؛ مثلاً در کتاب مکاسب، شیخ انصاری یکی از مکاسب محرمة را به رشوه اختصاص داده‌اند و حکمی که بین فقهاء متعارف است و یا قدر متیقن از رشوه که موضوع حرمت است، رشوه در باب قضاوت می‌باشد، و به غیر قضاوت به طور اجمال اشاره کرده‌اند.

بخش اول: کلیات و مفاهیم.....

امروزه پیچیدگی نظام اداری و کند کردن روند امور، با کاغذ بازی و سردواندن‌های معمول در اداره‌ها به قدری ارباب رجوع را مستأصل می‌کند، که گاهی برای تسهیل کار خویش از زیرمیزی، پول شیرینی، پول چایی، صدقه، نیکوکاری و هر عنوان دیگری که به نوعی تسهیل کننده‌ی امور اطلاق می‌شود، استفاده می‌کند، به خیال این که رشوه به آن گفته نمی‌شود؛ همین موضوع موجب شده که دوباره ادله‌ی رشوه را بررسی کنیم که بدانیم آیا این ادله مختص باب قضاوت است یا موضوع حرمت فراتر از باب قضاوت می‌باشد؟

۱-۱-۲. پرسش‌های پژوهش

پرسشهای بسیاری در طرح ایده حکم رشوه غیرقضایی مطرح است. خواننده فهیم هم قطعاً می‌داند که پاسخ‌گویی به همه سؤال‌ها از ظرفیت این نوشتار به دور است. پرسش‌های اصلی و فرعی پژوهش حاضر که در فصول مختلف به آن‌ها اشاره شده است عبارت‌اند از:

۱-۱-۲-۱. سؤال اصلی

ما درصدد پاسخ به این مسئله هستیم که: حکم رشوه غیرقضایی در فقه اهل بیت علیهم‌السلام چیست؟

۱-۱-۲-۲. سؤالات فرعی

- ۱) رشوه چیست؟ و اقسام آن کدام است؟
- ۲) مصادیق رشوه غیرقضایی کدام‌اند؟
- ۳) حکم اولیّه رشوه غیرقضایی چیست؟
- ۴) حکم ثانویه رشوه غیرقضایی چیست؟
- ۵) حکم حیل‌های شرعی در رشوه غیرقضایی چیست؟